

II. KOMENTARZE, OPINIE I POLEMIKI

Joanna Zaremba-Stanulewicz*

Pieczna zastępcza jako element systemu pomocy rodzinie – na przykładzie gminy Poznań

Foster care as an element of the family support system – the example of Poznań municipality

Abstract. The text brings together the legal basis and assumptions of foster care. This is an institution regulated under Polish law by the Act of 9 June 2011 on Family Support and the Foster Care System (consolidated text Journal of Laws of 2025, item 49). Foster care is used to provide care for a child and carry out the educational process in conditions that are as favourable as possible for the minor, often in conditions quite similar to those of a properly functioning biological family. The purpose of custody is to protect the child's interests and well-being when the biological parents are unable to provide appropriate conditions for his or her upbringing. This is a solution used when other available support measures have failed. As part of foster care, the child is temporarily placed with a foster family, who provide care until the parents can take over their educational responsibilities again. It should be noted that foster care differs from adoption – it is a temporary solution that assumes the child will return to the biological parents as soon as possible. The article also discusses the forms of foster care and its most important features and conditions. Particular attention is paid to how the foster care system functions in Poznań municipality and the problems associated with it, which in turn reflect the difficulties faced by foster families and foster care organizers nationwide.

Keywords: family assistance – care – parental authority – foster care – adoption

* Family Support Center "Freedom", Poznań, Poland | Centrum Wspierania Rodzin „Swoboda”, Poznań, Polska, e-mail: jzstanulewicz@gmail.com.

Wprowadzenie

Naturalnym procesem jest sprawowanie władzy rodzicielskiej nad dzieckiem przez jego rodziców. Dzieci, które mają taką możliwość, znajdują się w wyjątkowej sytuacji. Posiadają bowiem stabilną i trwałą rodzinę, w której dorastać będą aż do uzyskania pełnoletności. Można uznać, że jest to przyjęty model wykonywania przysługującej rodzicom władzy rodzicielskiej nad dzieckiem¹.

Zdarzają się jednak sytuacje, w których dziecko nie może pozostać pod władzą rodzicielską swoich rodziców. W takich okolicznościach, jeżeli aktualna sytuacja dziecka tego wymaga, zadaniem państwa jest zapewnienie małoletniemu właściwej pomocy, przede wszystkim w formie pieczy zastępczej². W zależności od indywidualnych potrzeb dziecka może być to forma rodzinnej pieczy zastępczej albo instytucjonalnej pieczy zastępczej.

Jest to taki obowiązek państwa, od którego władza publiczna nie może się uchylać. Jak wskazuje bowiem w jednym ze swych orzeczeń Europejski Trybunał Praw Człowieka: „[w] krajowym systemie opieki zastępczej, zwłaszcza sprawowanej przez osoby niespokrewnione – jak to miało miejsce w przypadku skarżących – opieka zastępcza jest formą półprofesjonalnej pieczy nad dzieckiem poza jego rodziną biologiczną, świadczoną na podstawie umowy za wynagrodzeniem. Rodzice zastępczy mają obowiązek, dla dobra powierzonego im dziecka, wychowywać je starannie i zapewnić mu pełne wsparcie emocjonalne. Z drugiej strony, rodzice nie mogą wykraczać poza swą rolę i winni działać w jej granicach, w najlepszym interesie dziecka. W konsekwencji, na podstawie odnośnych przepisów prawa krajowego, rodzice zastępczy – i w rzeczy samej byli rodzice zastępczy – muszą być otwarci na zmianę swej relacji z dzieckiem w razie potrzeby, w porozumieniu z odpowiednim organem opiekuńczym”³.

Bezwzględną potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa dziecku pozbawionemu opieki rodziców przewiduje Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów

¹ M. Danecka, A. Kęska, R. Piąsek, *Dylematy pieczy zastępczej*, Warszawa 2018, s. 91 i n.

² J. Zaremba-Stanulewicz, *Rodzina zastępcza: czy dziecko zawsze ma prawo do kontaktów z rodzicami biologicznymi*, „Rzeczpospolita” z 12 XII 2019 r.

³ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 13 IV 2023 r., *Jirova i inni przeciwko Czechom*, skarga nr 66015/17, LEX nr 3516916.

Zjednoczonych 20 listopada 1989 r.⁴ Jest to akt prawa międzynarodowego, którego zasadniczym celem jest ochrona dzieci. Art. 20 Konwencji wprost wskazuje obowiązek zapewnienia dziecku opieki zastępczej w sytuacji, w której nie będzie mogło przebywać w środowisku rodzinnym.

Obowiązek pomocy dziecku został określony w art. 72 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁵, w którym wskazuje się, że dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych. Wprawdzie przepis ten nie używa wprost pojęcia pieczy zastępczej, ale należy uznać, że pomoc państwa w analizowanym przypadku powinna nosić taki charakter.

Celem poniższych badań jest ukazanie podstaw prawnych pieczy zastępczej, a także specyfiki jej funkcjonowania jako ważnego elementu systemu pomocy rodzinie, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb dziecka.

1. Pomoc państwa i rodziny w sprawowaniu pieczy zastępczej

Piecza zastępcza została uregulowana w Ustawie z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁶ – był to pierwszy akt prawny całościowo odnoszący się do tej kwestii. Wcześniej problem rodzin zastępczych był regulowany przez przepisy o pomocy społecznej, a jeszcze wcześniej przez przepisy prawa oświatowego⁷.

Należy wskazać, że proces zmian dotyczących pieczy zastępczej nie rozpoczął się wraz z wejściem w życie u.w.r.s.p.z., którą ze względu na charakter i cel należy uznać za swego rodzaju rewolucyjną. Potrzeba zmian ewoluowała już wcześniej.

Przełom polityczny, jaki nastąpił w roku 1989, zapoczątkował proces zwracania uwagi organów państwa na człowieka i jego prawa, w tym na prawa i potrzeby dzieci. Tym samym pojawiła się konieczność przyjęcia nowych rozwiązań prawnych. Wprowadzenie zasady obligatoryjnej współpracy pomiędzy sądami i organami pomocy społecznej (ta współpraca ciągle nie jest łatwa) czy uchwalenie zmian do kodeksu

⁴ Dz.U. 1991, poz. 526 ze zm., dalej „Konwencja”.

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 IV 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej „Konstytucja”.

⁶ Tekst jedn. Dz.U. 2025, poz. 49, dalej „u.w.r.s.p.z.” lub „ustawa”.

⁷ M. Danecka, A. Kęska, R. Piątek, op. cit., s. 75–91.

rodzinnego i opiekuńczego, które regulują kontakty rodziców z dziećmi, były właśnie skutkiem zmian pojęcia i podstawowych zasad pieczy zastępczej⁸.

Wraz z wejściem w życie, w dniu 1 stycznia 2012 r., u.w.r.s.p.z. w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym⁹ został wprowadzony Oddział 2a o tytule: Piecza zastępcza (art. 112¹–112⁸). Ustawodawca, wychodząc bowiem z założenia, że ingerencja w stosunki rodzinne musi zostać usankcjonowana przez sąd, tworzy kompleksową, materialnoprawną podstawę pieczy zastępczej, którą tworzą dwa filary: stosowane przepisy k.r.o. oraz właściwa u.w.r.s.p.z. Tym samym przepisom tym nadaje charakter specjalny, wskazując, że są one rozwinięciem podstawowych zasad wyrażonych w ustawie zasadniczej, w tym przede wszystkim prawa dziecka wynikającego z art. 72 ust. 2 Konstytucji. Jednocześnie ustawodawca poprzez sposób sformułowania omawianych przepisów i przyznanie sądowi znacznej swobody decyzyjnej wskazuje, że obowiązkiem sądu jest całościowe, gruntowne zbadanie potrzeb dziecka i dostosowanie do nich pieczy zastępczej zarówno formalnie, jak i podmiotowo.

Konsekwencją wejścia w życie nowej ustawy były również zmiany w Kodeksie postępowania cywilnego¹⁰. Odnosząc się do czynności sądu w postępowaniu o umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej, wprowadzały m.in. przepisy określające szczegółowo czynności sądu w postępowaniu wykonawczym dotyczące oceny sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej. Są to art. 579¹ oraz art. 579² k.p.c., które dotyczą sytuacji wyjątkowej, gdy umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej albo w placówce opiekuńczo-wychowawczej nastąpiło bez orzeczenia sądu opiekuńczego. W takiej sytuacji sąd ten ma obowiązek niezwłocznie wszcząć postępowanie opiekuńcze.

U.w.r.s.p.z. była kilkakrotnie nowelizowana. Niestety należy stwierdzić, że wprowadzane zmiany nie zawsze były zgodne z potrzebami oraz z oczekiwaniami rodzin zastępczych¹¹.

⁸ M. Andrzejewski, *Ewolucja pieczy zastępczej przez pryzmat nowych regulacji prawnych*, „Teologia i Moralność” 2012, t. 11, s. 111–112.

⁹ Ustawa z dnia 25 II 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. 2023, poz. 2809), dalej „k.r.o.”.

¹⁰ Ustawa z dnia 17 XI 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. 2024, poz. 1568 ze zm.), dalej „k.p.c.”. Zob. też *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3: *Artykuły 506–729*, pod red. T. Wiśniewskiego, Warszawa 2021.

¹¹ Szerzej w sprawie przeprowadzonej nowelizacji zob. J. Zaremba-Stanulewicz, *Co nam zostało z reformy, która miała lepiej wspierać rodziny?*, „Rzeczpospolita” z 5 V 2023 r.

Tytuł ustawy wskazuje jej podstawowe cele i zadania, którymi są: wspieranie rodziny przeżywającej trudności w opiece nad swoimi dziećmi oraz system pieczy zastępczej.

Zgodnie z ustawą obowiązkiem organów właściwych jest udzielenie pomocy rodzinie, która nie jest w stanie wypełniać swojego podstawowego zadania polegającego na opiece nad swoimi dziećmi, czyli wypełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Udzielona rodzicom pomoc powinna być na tyle skuteczna, aby dzieci pozostały pod ich władzą rodzicielską. Należy wspomnieć, że zakres pomocy rodzicom przewidziany w u.w.r.s.p.z. jest bardzo szeroki (pomoc asystenta rodziny, poradnictwo specjalistyczne, pomoc prawna), natomiast nie zawsze w pełni wykorzystywany przez samych zainteresowanych. Niestety w wielu przypadkach rodzice deklarują, że bardzo chcieliby, aby dzieci do nich wróciły, nie podejmują jednak wystarczających lub żadnych działań, żeby tak się stało.

Często w pracy organizatora rodzinnej pieczy zastępczej, np. przy dokonywaniu oceny zasadności pobytu dziecka w pieczy zastępczej, obserwowana jest postawa rodziców, którzy po etapie złości oraz niezgody po zabraniu dzieci i umieszczeniu w rodzinie zastępczej lub w placówce przechodzą w stan bierności i w konsekwencji – do akceptacji zaistniałej sytuacji. Nie ma możliwości ustalenia liczby rodziców pasywnych. Jednakże pewien wgląd w sytuację na terenie Poznania obrazują dane za 2024 rok. Wynika z nich, że do rodziców biologicznych wróciło zaledwie 9 dzieci, co stanowi 1,98% ogólnej liczby dzieci pozostających w rodzinach zastępczych, których na terenie Poznania jest 454¹².

Odseparowanie bowiem dzieci od rodziców poprzez umieszczenie w pieczy zastępczej powinno być ostatecznością – w sytuacji, w której wcześniej podjęte działania nie przyniosły oczekiwanych, pozytywnych efektów. Jedynie w okolicznościach, w których zachodzi konieczność natychmiastowego zabezpieczenia dziecka, nie ma możliwości zastosowania standardowych działań. Gdy pomoc udzielana rodzicom nie przyniesie pozytywnych rezultatów i dziecko zostanie umieszczone w pieczy zastępczej, wówczas głównym celem jest podjęcie kroków, które skutkować będą powrotem dziecka do rodziców. Zgodnie z założeniami u.w.r.s.p.z. powinny one przebiegać równolegle: z jednej strony

¹² Stan na luty 2025 r. Dane uzyskane z Centrum Wspierania Rodzin „Swoboda”.

przygotowywać dziecko do powrotu do rodziny, z drugiej zaś umożliwić rodzinie ponowne podjęcie funkcji opiekuńczo-wychowawczych¹³.

Ustawa zakłada, że skuteczna pomoc rodzinie przeżywającej kryzys w sprawowaniu opieki nad swoimi dziećmi oraz pomoc w opiece nad nimi, a w przypadku gdy dzieci już znajdują się poza rodziną działanie w celu ich powrotu pod opiekę rodziców jest możliwe tylko i wyłącznie przy jednoczesnym wspólnym działaniu wszystkich instytucji powołanych do udzielania pomocy rodzicom i dzieciom.

Na terenie Poznania pomoc asystenta rodziny oraz podstawową pomoc socjalną zapewnia Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie (MOPR), a na terenie powiatu poznańskiego – Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie (PCPR). Ponadto prace z rodzinami prowadzą inne wyspecjalizowane podmioty, tak samorządowe (np. Klub Dobrych Rodziców działający przy Centrum Wspierania Rodzin „Swoboda” w Poznaniu), jak pozarządowe (np. Dziecko w Centrum czy Fundacja Wspierania Rodziny Adams). Nie można pominąć również aktywnej działalności Terenowego Komitetu Ochrony Praw Dziecka w Poznaniu.

Wejście w życie u.w.r.s.p.z. zakończyło ostatecznie dominujący od wielu lat schemat działania polegający na tym, że gdy dzieci odseparowywano od rodziców, zapewniając im opiekę w pieczy zastępczej (najczęściej długotrwałej), rodziców pozostawiano samym sobie, nie udzielając im pomocy w odzyskaniu dzieci, względnie we wzmocnieniu czy też nabyciu umiejętności opiekuńczo-wychowawczych. Nowe przepisy sytuację taką całkowicie zmieniły, co zmusiło również rodziców do podejmowania aktywności w tym zakresie¹⁴. Oczywiście pod warunkiem, że będą taką aktywność chcieli podjąć.

Niezwykle trafnie główną ideę przyświecającą pieczy zastępczej ujął M. Andrzejewski w klasycznym już opracowaniu pt. *Domy na piasku. Domy dziecka. Od opieki nad dzieckiem do wspierania rodziny*: „[p]oczawszy od wprowadzania reformy funkcjonowania domów dziecka, tymczasowość pobytu winna być postrzegana jako pożądaný efekt wspierania rodziny wychowanka i osiągnięcia oczekiwanej poprawy jej sytuacji. [...] z przebywaniem w domu dziecka jest podobnie jak z leczeniem szpitalnym. Hospitalizacja ma sens jedynie na czas choroby, a więc nie może trwać dłużej niż to konieczne. Od efektywności leczenia zależy, jak długo rodzina będzie rozdzielona [...] w placówce sąd umieszcza

¹³ P. Dzieduszyński, *Pieczka zastępcza – perspektywa historyczna i kształt obecny*, „Psychologia Wychowawcza” 2021, nr 22, s. 39.

¹⁴ M. Andrzejewski, *Ewolucja pieczy zastępczej...*, s. 109.

bowiem w miarę zdrowe dziecko, a nie dotkniętych chorobą rodziców, których stan doprowadził do podjęcia działań. Ci mieszkają w domu i, rzec można, leczeni są ambulatoryjnie”¹⁵.

2. Piecza zastępcza – ujęcie prawne

Należy podkreślić, że nie istnieje legalna definicja pieczy zastępczej. Jest to dlatego istotne, że funkcjonowanie w systemie ściśle przez ustawodawcę określonej definicji instytucji prawnej ogranicza pole możliwych interpretacji, które nie zawsze mogą być zgodne z jego wolą i zamiarami. Taka definicja pieczy zastępczej lepiej służyłaby bezpieczeństwu obrotu prawnego, a co za tym idzie – rodzicom i ich dzieciom.

Zgodnie z art. 32 u.w.r.s.p.z. piecza zastępcza jest sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców. Jak słusznie podkreśla J. Zajączkowska-Burtowy, „[p]ieczka zastępcza to sprawowanie bezpośredniej opieki i wychowania dziecka przebywającego poza swoim środowiskiem rodzinnym z powodu czasowego lub stałego pozbawienia dziecka środowiska rodzinnego albo nagannego sposobu sprawowania przez rodziców dziecka pieczy nad nim”¹⁶. Rodzice zastępczy, opiekując się dzieckiem, zastępują tym samym jego rodziców, którzy nie są w stanie wykonywać swych zadań rodzicielskich.

Z kolei za organizację pieczy zastępczej jednostką odpowiedzialną jest powiat, zarówno ziemski, jak i miejski, czyli miasto jak w przypadku np. Poznania¹⁷. Powiat przekazuje swe uprawnienia właściwym jednostkom samorządu terytorialnego, które odpowiedzialne są za prowadzenie pracy z rodzinami wymagającymi wsparcia oraz za organizację pieczy zastępczej. Jako organizację należy rozumieć tworzenie infrastruktury pieczy zastępczej (do której oprócz rodzinnych form

¹⁵ M. Andrzejewski, *Domy na piasku. Domy dziecka. Od opieki nad dzieckiem do wspierania rodziny*, Poznań 2007, s. 81. Wprawdzie praca dotyczy placówek opiekuńczo-wychowawczych i powstała przed wejściem w życie u.w.r.s.p.z., ale idealnie wskazuje, jaki cel przyświecał zmianom już wówczas wdrażanym w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, przenosząc taką potrzebę również do rodzin zastępczych.

¹⁶ J. Zajączkowska-Burtowy, *Art.112¹*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, LEX/el. 2023.

¹⁷ S. Łakoma, *Rodziny zastępcze – problematyka administracyjnoprawna (cz. 1)*, „Administracja. Teoria – Dydaktyka – Praktyka” 2014, nr 4(37), s. 56.

pieczy zastępczej należą również placówki opiekuńczo-wychowawcze) oraz finansowanie pieczy zastępczej¹⁸.

Infrastrukturę rodzicielstwa zastępczego rodzinnego tworzy organizator rodzinnej pieczy zastępczej, który realizuje swoje zadania na podstawie art. 76 u.w.r.s.p.z. Regułą jest, że na terenie powiatu swe działania powinien realizować jeden organizator rodzinnej pieczy zastępczej, jednakże dopuszczalne jest, żeby na terenie jednego powiatu działał więcej niż jeden organizator rodzinnej pieczy zastępczej. W sytuacji, w której zadania dotyczące rodzicielstwa zastępczego realizuje dwóch organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej, konieczne jest dokonanie podziału wykonywanych zadań. Łatwo domyślić się, że podział wykonywanych obowiązków może mieć negatywny wpływ na dalszą współpracę, nie wspominając już o płynności wykonywanych zadań. Taka sytuacja ma miejsce w Poznaniu, gdzie na mocy Zarządzenia nr 763/2011/P Prezydenta Miasta Poznania z dnia 1 grudnia 2011 r. w sprawie wyznaczenia organizatora rodzinnej pieczy zastępczej powołano do życia dwóch organizatorów: Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Poznaniu i Dom Dziecka nr 1 (obecnie Centrum Wspierania Rodzin „Swoboda” w Poznaniu). W § 2 zarządzenia określono zakres przysługujących im zadań.

Istnieją dwie formy pieczy zastępczej – rodzinna i instytucjonalna (art. 39 u.w.r.s.p.z.). Piecza rodzinna obejmuje: rodziny zastępcze spokrewnione, rodziny zastępcze niezawodowe, rodziny zastępcze zawodowe, w tym: rodziny zastępcze zawodowe o charakterze pogotowia rodzinnego oraz zawodowe specjalistyczne. Do rodzinnej formy pieczy zastępczej zalicza się również rodzinne domy dziecka. Należy jednak wskazać, że chociaż rodzinne domy dziecka zostały przez ustawodawcę zaliczone do rodzinnej pieczy zastępczej, w swym założeniu mają elementy instytucjonalnej pieczy zastępczej. Być może te cechy decydują, że nie jest to popularna forma opieki nad dzieckiem¹⁹.

Ustawa przewiduje kilka form pieczy instytucjonalnej. Najbardziej znaną spośród nich jest placówka opiekuńczo-wychowawcza, zwana często domem dziecka. Należy z całą wyrazistością podkreślić, że

¹⁸ S. Nitecki, A. Wilk, *Art. 32, w: Wspieranie rodziny i system pieczy zastępczej. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2024, s. 220–221.

¹⁹ W Poznaniu nie funkcjonuje i nie funkcjonował żaden rodzinny dom dziecka. Wydaje się, że wspomniany w tekście element instytucjonalizacji tej formy pieczy zastępczej, który wymaga wypełnienia dalej idących niż w przypadku pozostałych form warunków materialnych i formalnych, jest przesadzający.

posługiwanie się pojęciem „dom dziecka” jest nieprawidłowe i stanowi element archaicznej tradycji językowej. W obowiązującym stanie prawnym takie pojęcie nie istnieje. Dom dziecka, „bidul” lub „sierociniec” kojarzone są z miejscami, w których, w samym ich założeniu, dziecka nie spotka nic dobrego²⁰. Co gorsze, w środkach masowego przekazu w dalszym ciągu stosowane są powyższe pojęcia, często w sytuacjach skrajnych, niepokojących słuchaczy lub widzów²¹.

W doktrynie wyróżnia się placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego, typu interwencyjnego i typu specjalistyczno-terapeutycznego. Każda z nich ma inne zadania. Zdarzają się sytuacje, w których uzasadnione jest połączenie dwóch placówek, np. utworzenie placówki opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjno-terapeutycznego. Wynikać to może m.in. z aktualnych potrzeb powiatu lub gminy. W taki sposób tworzy się placówkę, z jednej strony zapewniającą opiekę dzieciom, które tam już mieszkają, a z drugiej strony przygotowaną na przyjęcie dzieci w sytuacjach nagłych, np. w wyniku interwencji²². I tak na terenie Poznania funkcjonuje 7 placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz 6 placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego, niewłaściwie określanymi jako „rodzinne domy”. Dodatkowo istnieją jeszcze placówki prowadzone przez instytucje związane z Kościołem katolickim²³.

Ogólną zasadą, którą wprowadził ustawodawca, jest pierwszeństwo zapewniania dzieciom opieki w rodzinnych formach pieczy zastępczej. Preferencję umieszczania dzieci w takiego rodzaju rodzinach wprowadził art. 112⁷ k.r.o., który wyraża wprost przyjętą przez ustawodawcę zasadę pierwszeństwa pieczy rodzinnej przed instytucjonalną. Kieruje się przy tym możliwością pracy z rodziną oraz utrzymywaniem przez dziecko kontaktów z rodzicami. Zapewnienie dziecku opieki pieczy instytucjonalnej powinno mieć miejsce w momencie, w którym nie ma

²⁰ J. Zaremba-Stanulewicz, *Rodzina zastępcza...*

²¹ Wątpliwe jest, czy którakolwiek z osób używających publicznie takich pojęć kiedykolwiek odwiedziła taką placówkę, aby „od środka” przekonać się, jak obecnie ona funkcjonuje. To już inny świat niż jeszcze kilkanaście lat temu, jeżeli chodzi o standardy opieki nad dziećmi, i z błędnymi wyobrażeniami, powielanymi często przez media, ma to niewiele wspólnego.

²² Innymi formami pieczy instytucjonalnej są również: placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego, regionalna placówka opiekuńczo-terapeutyczna, interwencyjny ośrodek preadopcyjny.

²³ Wykaz tych placówek dostępny pod adresem: <https://www.poznan.pl/mim/main/placowki-opiekunczo-wychowawcze,poi,960,28/>.

możliwości umieszczenia dziecka w rodzinnych formach zastępczych. Należy jednak stwierdzić, że właściwie nie we wszystkich przypadkach i nie zawsze placówka opiekuńczo-wychowawcza jest ostatecznością. Trudno się bowiem zgodzić z tezą J. Zajączkowskiej-Burtowy, że „nadzwyczajność» umieszczenia w pieczy instytucjonalnej powinna dotyczyć zasadniczo braku miejsc w rodzinnej pieczy zastępczej”²⁴.

Najkorzystniejsze dla dziecka jest umieszczenie go w środowisku możliwie zbliżonym do rodziny naturalnej, ale nie za wszelką cenę i nie w każdym przypadku. Jak pokazuje praktyka, najliczniejszą grupę rodzin zastępczych stanowią bowiem rodziny zastępcze spokrewnione, czyli te, w których dziećmi opiekują się dziadkowie, babcie, rodzeństwo, niekiedy pradiadkowie czy prababcie. Najczęściej jedno z rodziców dziecka pochodzi od rodziców zastępczych. Oznacza to w wielu przypadkach, że dziecko pośrednio wraca do środowiska rodzinnego, od którego powinno zostać odseparowane, a to nie zawsze jest dla niego korzystne. Często istniejące silne więzi emocjonalne, w tym przypadku dziadków ze swoimi dziećmi biologicznymi, niekiedy skutecznie blokują pomoc dzieciom, które znajdują się pod ich opieką w rodzinie zastępczej. Co więcej, rodziny zastępcze spokrewnione nie są, na podstawie art. 44 u.w.r.s.p.z., obligatoryjnie zobowiązane przez ustawę do uczestniczenia w szkoleniach i fakt ten nie wpływa pozytywnie na posiadane przez opiekunów umiejętności opiekuńczo-wychowawcze.

Należy w tym przypadku zgodzić się z M. Andrzejewskim, który słusznie zwraca uwagę, że poszukując najlepszych rozwiązań dla dzieci, które nie mogą przebywać wraz z rodzicami, „[n]ie należy ulegać tezie o rzekomej wyższości form rodzinnych nad instytucjonalnymi w każdej sytuacji. [...] Dla dziecka, które należy umieścić poza rodziną, najlepszą formą pieczy bowiem jest taka, która w jego konkretnej sytuacji jest najlepsza”²⁵. I tą zasadą należy się kierować.

3. Uwarunkowania pieczy zastępczej

W doktrynie wyróżnia się cztery zasadnicze elementy pieczy zastępczej. Są to: ostateczność, czasowość, obligatoryjna konieczność kontaktu rodziców z dzieckiem oraz pomocniczość. Wszystkie one

²⁴ J. Zajączkowska-Burtowy, *Art. 112⁷, w: Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, LEX/el. 2023.

²⁵ M. Andrzejewski, *Ewolucja pieczy zastępczej...*, s. 117–118.

łącznie i jednocześnie muszą wystąpić, żeby mówić o pieczy zastępczej. Brak któregokolwiek z elementów **uniemożliwia** zorganizowanie pieczy zastępczej zgodnej z ustawą.

Przez **ostateczność** należy rozumieć sytuację, w której wszystkie podjęte wcześniej próby pomocy rodzinie nie przyniosły oczekiwanych rezultatów i z tych względów zaistniała konieczność zabrania dziecka z rodziny i zapewnienia mu opieki w pieczy zastępczej. Jeżeli jednak zaistniała konieczność natychmiastowego zabezpieczenia dziecka, to w takich okolicznościach w pierwszej kolejności pomaga się dziecku bez wdrażania wcześniejszych etapów procedury przewidzianej ustawowo²⁶.

Z kolei **czasowość** to stan, w którym dziecko powinno przebywać w pieczy zastępczej do czasu umożliwienia powrotu pod opiekę rodziców, którzy w założeniu ustawy powinni ponownie nabyć umiejętności właściwej opieki nad swoim dzieckiem. Gdy powrót dziecka do rodziców jest niemożliwy, dla dobra dziecka należałoby rozważyć możliwość jego przysposobienia. Długotrwały pobyt w pieczy zastępczej (określany w praktyce „pieczą długotrwałą”) powinien mieć miejsce tylko w okolicznościach, w których powrót dziecka do rodziców nie jest możliwy albo przysposobienie nie jest zasadne (np. w przypadku nieuregulowanej sytuacji prawnej)²⁷. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na przyczyny, które najczęściej determinują umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej. Od wielu lat są one niezmiennie i zostały wskazane w przeprowadzonych przez A. Prusinowską-Marek badaniach akt sądowych²⁸. Wyniki tych badań wskazują, że wśród zidentyfikowanych problemów w funkcjonowaniu rodziny i czynników ryzyka najczęściej występowały: samotne rodzicielstwo (72,1%), nadużywanie alkoholu przez rodzica/opiekuna (45,8%), niskie kompetencje rodzicielskie (31,3%), trudna

²⁶ Szerzej J. Gudowski, *Art. 756¹, w: Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4: *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, pod red. T. Erecińskiego, Warszawa 2016, s. 800–801.

²⁷ W okolicznościach, w których nie dochodzi do uregulowania sytuacji prawnej dziecka, należałoby zwrócić uwagę na nie zawsze zrozumiałe postępowanie sądów rodzinnych i opiekuńczych. Zauważalne od kilku lat odstępowanie przez sądy od ostatecznego uregulowania sytuacji dziecka, czyli pozbawienia władzy rodziców dziecka, a przez to dawanie rodzicom dziecka kolejnych szans, nie tylko wydłuża pobyt dziecka w pieczy zastępczej, lecz także uniemożliwia przysposobienie i zapewnienie stabilnego oraz bezpiecznego dla dziecka środowiska. Nieuzasadniona zwłoka może doprowadzić do sytuacji, w której dziecko mające szansę na przysposobienie pozostanie do pełnoletności w pieczy zastępczej.

²⁸ A. Prusinowska-Marek, *Praktyka sądowa w zakresie realizacji zasady tymczasowości pieczy zastępczej*, „Prawo w Działaniu” 2019, nr 40, s. 43–78.

sytuacja materialna (21,3%), złe warunki lokalowe (13,9%), przemoc w rodzinie (12,4%) i przewlekła choroba w rodzinie²⁹. W poszczególnych rodzinach współwystępowało wiele czynników zaburzających ich funkcjonowanie. Interwencja sądu opiekuńczego, poza sprawami, w których zachodziła konieczność ustanowienia przedstawiciela ustawowego i zapewnienia dziecku pieczy zastępczej w związku ze śmiercią lub przewlekłą chorobą jego rodzica, dotyczyła rodzin wielopokoleniowych, często będących już wcześniej w zainteresowaniu sądu³⁰.

Wśród bezpośrednich powodów umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej A. Prusinowska-Marek wymienia: nadużywanie alkoholu, libacje, interwencje Policji, pozostawianie dziecka bez opieki lub nadzoru, śmierć rodzica, brak przedstawiciela ustawowego, porzucenie dziecka, zaniedbywanie, osadzenie w zakładzie karnym, długotrwały pobyt w szpitalu, przemoc w rodzinie, choroba psychiczna rodzica uniemożliwiająca mu sprawowanie opieki nad dzieckiem³¹.

Najczęściej dzieci były (i nadal są) umieszczane w spokrewnionych rodzinach zastępczych i w placówkach opiekuńczo-wychowawczych³². Tendencja taka widoczna jest także w Poznaniu. Zgodnie z informacjami uzyskanymi do dnia 31 października 2024 r. w Poznaniu funkcjonuje łącznie 387 rodzin zastępczych, z których 226 to rodziny zastępcze spokrewnione, 131 – rodziny zastępcze niezawodowe oraz 30 – rodziny zastępcze zawodowe. Najwięcej dzieci: 278, znajdowało się pod opieką dziadków, pradziadków i rodzeństwa, z tym że w tym przypadku uwzględniono również pełnoletnich wychowanków, którzy nadal pozostawali pod opieką rodziców zastępczych. W rodzinach zawodowych niespokrewnionych przebywało 131 dzieci, w rodzinach zastępczych zawodowych 99 dzieci³³.

²⁹ Ibidem, s. 57.

³⁰ R. Płasek, *Dynamika przemian instytucji pieczy zastępczej w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2019, nr 2, s. 7–11.

³¹ Zgodnie z danymi przekazanymi przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) z 9 V 2024 r. w porównaniu z rokiem 2022 liczba dzieci przebywających w pieczy zastępczej zwiększyła się o 3,5%. Na koniec 2023 r. w pieczy zastępczej przebywało 75,3 tys. dzieci, z tego 58,2 tys. w pieczy rodzinnej oraz 17,1 tys. w pieczy instytucjonalnej. Wśród rodzin zastępczych dominowały rodziny zastępcze spokrewnione, które stanowiły 63,8%. Rodziny niezawodowe to 30,4%, a rodziny zawodowe – 5,8%. Ponad połowa wszystkich rodzin zastępczych to rodziny zastępcze spokrewnione, 53,1% rodziców zastępczych to osoby w wieku 51–70 lat. GUS, *Pieczą zastępczą w 2023 roku. Informacje sygnałowe*, 9 V 2024 r.

³² A. Prusinowska-Marek, op. cit., s. 56–57.

³³ Dane uzyskane od organizatora rodzinnej pieczy zastępczej – Centrum Wspierania Rodzin „Swoboda” w Poznaniu.

Kolejną cechą charakteryzującą pieczę zastępczą jest **zasada pomocniczości**, która zakłada, że należy jednocześnie, przy wsparciu odpowiednich instytucji, udzielić pomocy rodzicom i dziecku, tak aby dziecko mogło wrócić do rodziców, a oni z kolei byli w stanie właściwie się nim opiekować. Zakres wsparcia, które powinno zostać udzielone rodzinie, powinien w założeniach doprowadzić do usamodzielnienia adresata pomocy (rodzina niewydolna wychowawczo, z której zabrano dziecko do pieczy zastępczej, powinna dostać wsparcie pozwalające jej na powrót dziecka i dalsze wspólne funkcjonowanie)³⁴.

Jak wskazuje doświadczenie, jedną z najtrudniej akceptowalnych przez rodziny zastępcze i kandydatów na rodziny zastępcze cech pieczy jest **konieczność** zapewnienia kontaktów dzieci przebywających w pieczy zastępczej z rodzicami. Wśród rodziców zastępczych element ten wzbudza najwięcej kontrowersji, a nawet opór. Istotą zasady utrzymania kontaktów jest reintegracja rodziny i każdy rodzic zastępczy powinien mieć tego świadomość. Na etapie kwalifikacji prowadzonej przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej kandydaci najczęściej przyznają, że są przygotowani na realizację kontaktów dziecka ze swoimi rodzicami oraz zdają sobie sprawę z charakteru pieczy zastępczej. Natomiast praktyka i doświadczenie wielu osób pracujących w systemie pieczy zastępczej, w tym w Centrum Wspierania Rodzin „Swoboda” w Poznaniu, potwierdza, że dla rodziców zastępczych jest to najtrudniejszy do zaakceptowania i w realizacji element pieczy zastępczej.

Podsumowanie

Treść u.w.r.s.p.z. i wynikające z niej zasady pieczy zastępczej wskazują, że jest to instytucja wysoce sformalizowana, co powoduje, że rodzin zastępczych (każdego typu) brakuje. Natomiast liczba dzieci oczekujących na rodziców zastępczych z roku na rok rośnie. Według danych Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Poznaniu oraz poznańskich placówek, np. Centrum Wspierania Rodzin „Swoboda”, na znalezienie rodziny zastępczej w Poznaniu oczekuje 120 dzieci³⁵. Brak miejsc w pieczy zastępczej skutkuje tym, że dzieci nadal przebywają w rodzinach biologicznych, z których powinny zostać zabrane (np. z powodu przemocy, alkoholizmu rodziców, uzależnienia od środków psychoaktywnych,

³⁴ M. Andrzejewski, *Ewolucja pieczy zastępczej...*, s. 110.

³⁵ Dane z lutego 2025 r.

nieporadności życiowej). Niektóre pozostają w rodzinach zastępczych, które z jakiegoś powodu zostały rozwiązane. Wówczas formalnie rodzina zastępcza już nie istnieje, a zatem nie otrzymuje środków na utrzymanie dziecka. Sporą grupę dzieci, które oczekują na rozwiązanie swojej sytuacji, stanowią te, które przebywają w szpitalach, ponieważ zostały albo porzucone, albo pozostawione tam przez rodziców³⁶.

Wzrost liczby dzieci, które powinny znaleźć się w pieczy zastępczej, jest zauważalny od kilku lat. W połączeniu z notorycznym brakiem rodzin zastępczych i miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych stwarza to niebezpieczeństwo braku możliwości ochrony dzieci potrzebujących pomocy oraz wątpliwości co do gotowości zmierzenia się potencjalnych kandydatów z trudnościami, jakie mogą pojawić się w trakcie sprawowanej opieki.

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejewski M., *Domy na piasku. Domy dziecka. Od opieki nad dzieckiem do wspierania rodziny*, Poznań 2007.
- Andrzejewski M., *Ewolucja pieczy zastępczej przez pryzmat nowych regulacji prawnych*, „Teologia i Moralność” 2012, t. 11, s. 105–125.
- Danecka M., Kęska A., Piątek R., *Dylematy pieczy zastępczej*, Warszawa 2018.
- Dzieduszyński P., *Pieczą zastępczą – perspektywa historyczna i kształt obecny*, „Psychologia Wychowawcza” 2021, nr 22, s. 31–50.
- Gudowski J., *Art. 756¹*, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4: *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, pod red. T. Erecińskiego, Warszawa 2016, s. 800–801.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3: *Artykuły 506–729*, pod red. T. Wiśniewskiego, Warszawa 2021.
- Łakoma S., *Rodziny zastępcze – problematyka administracyjnoprawna (cz. 1)*, „Administracja. Teoria – Dydaktyka – Praktyka”, nr 4(37), s. 51–73.
- Nitecki S., Wilk A., *Art. 32*, w: *Wspieranie rodziny i system pieczy zastępczej. Komentarz*, wyd. 2, LEX/el. 2024.
- Piątek R., *Dynamika przemian instytucji pieczy zastępczej w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2019, nr 2, s. 7–11.
- Prusinowska-Marek A., *Praktyka sądowa w zakresie realizacji zasady tymczasowości pieczy zastępczej*, „Prawo w Działaniu” 2019, nr 40, s. 43–78.
- Zajączkowska-Burtowy J., *Art. 112¹*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, LEX/el. 2023.
- Zajączkowska-Burtowy J., *Art. 112⁷*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Frasa, M. Habdas, LEX/el. 2023.

³⁶ M. Danecka, A. Kęska, R. Piątek, op. cit., s. 153 i n.

Zaremba-Stanulewicz J., *Co nam zostało z reformy, która miała lepiej wspierać rodziny?*, „Rzeczpospolita”, 5 V 2023 r.

Zaremba-Stanulewicz J., *Rodzina zastępcza: czy dziecko zawsze ma prawo do kontaktów z rodzicami biologicznymi*, „Rzeczpospolita”, 12 XI 2019 r.